

ROSSZ RENDSZEREK RÁNCAI

Mihályi Péter

„Kevesebb jognak kellene lennie ebben az országban, s több emberségnek”

Miért mélyek a populista antikapitalizmus társadalmi gyökerei Magyarországon?

Egy nemrég megjelent tanulmányomban részletesen bemutatam, hogy a második és harmadik Orbán-kormány milyen államosítási, központosítási döntéseket hozott 2010 és 2014 között.¹ Ez a csaknem 80 oldalas elemzés arra is kitért, hogy ami hazánkban lejátszódott, ahhoz hasonlók időközönként más posztszocialista országokban is történtek. Arra is rámutattam, hogy alkalmanként az 1990 és 2010 között működő magyar kormányok is rákényszerültek az egyszer már privatizált vállalati vagyon visszaállamosítására. Azt viszont nem vizsgáltam, hogy a magyar társadalom, a közvélemény 2010 után miért fogadta közönyösen, sőt inkább egyetértően ezt az államosítási kampányt.

Az egyik lehetséges válasz az, hogy erre vagyunk kondicionálva. A modern kori magyar történelem, amelynek tárgyunk szempontjából főbb állomásait már az általános iskolában megtanultuk, valójában államosítások és vagyonelkobzások sorozata. Az 1970-es években Liska Tibor az állami tulajdonra épülő tervgazdálkodást egy szójátékkal

jellemezte: „osztogatni csak akkor lehet, ha előtte fosztogatunk is”. Távlatosabb történelmi perspektívából azonban helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy az államosítások és osztogatások egymást váltó sorozata nem a szocializmus találmánya. Ez már jóval korábban bekerült az állami gazdaságpolitika eszköztárába.

Bár ezt ritkán szokták hangsúlyozni, minden államosítás visszamenőleges jogalkotás, függetlenül attól, hogy ezt a jogszabály nyíltan kimondja-e. A döntéshozó, a jogalkotó, utólag minősít magánvagyonokat aránytalanul nagynak vagy életképtelenül kicsinek, jogellenesen, érdemtelenül szerzett jószágoknak vagy a korrupció eredményének. Természetesen az államosítási intézkedéseket koronként más és más elnevezéssel illették, illetve más és más volt a pontos jogi tartalom: örökváltság (1848), felvásárlás (1880–1890), szocializálás-társadalmasítás (1919), zár alá vétel (1918, 1925, 1944), militarizálás (1914–1918), vagyonátadás (1918), elővásárlás (1918), társadalmi vezetés (1919), munkásellenőrzés (1919), szovjetgazdálkodás (1919), rekvirálás (1916–1919), beszolgáltatás-begyűjtés (1915–1919, 1942–1956), kisajátítás (1918, 1944, 1945), vagyonelkobzás (1918, 1924, 1948), letét (1944), átengedés (1936,

¹ Mihályi Péter: A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon, 2010–2014. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományok Kutatóintézet, *Műhelytanulmányok*, MT-DP-2015/7, Budapest, 2015. január (letölthető).

1942), humanizálás (1934), bizalmi kezelés (1944), racionalizálás-fel-számolás (1919, 1945), kollektivi-zálás (1949, 1959–1962), tagosítás (1948–1953) stb. A lényeg az, hogy ezek a kierószakolt tulajdonválto-zások és vagyonevönások – eseten-ként forradalom vagy széles körű reformok keretében – mélyen be-épültek az emberek kollektív emlé-kezetébe. A közvéleménynek egyre több oka volt úgy gondolni: „lát-tunk már ilyet”. Az 1848-as forra-dalom nyomán végbement jobbágy-felszabadítás modellje volt annak, ami a következő 150 évben sokszor előfordult: *az állam magánvagyono-nakat sajátított ki, ezért cserébe anyagi kárpótlást ígért a vesztesek-nek, majd ezt az ígérteét csak részle-gesen vagy még úgy sem tartotta be.*

4 Mondanivalónk szempontjából másodlagos, hogy egy adott törté-nelmi pillanatban az éppen regnáló kormánynak volt-e más választása, hogy az ország pillanatnyi állapota vagy nemzetközi kötelezettségek diktálták-e a meghozott intézkedé-seket, vagy csak rövid távú, hatalmi szempontok sugallták a magántu-lajdon konfiskálását, az államadó-ság törlesztésének felfüggesztését, a felhalmozott pénzmegtakarítások elértéktelenítését stb. Az egyes ál-lamosítási döntéseket abból a szempontból sem fogjuk minősíte-ni, hogy a mából visszatekintve volt-e egyértelműen pozitív hoza-dékuk. Könnyű ilyeneket is mon-dani. Bizonyos például, hogy a ma-gyar vasúthálózat fejlődését fel-gyorsította a csődközeli magánvas-utak államosítása a 19. század vé-gén. Evidens, hogy a kötelező 8 osz-tályos iskoláztatás szempontjából nagy jelentőségű volt az első (1867 utáni) és a második (1945 utáni) kí-sérlet is, amikor az állam megpró-bálta, illetve a második alkalommal

ki is vette az elemi iskolákat az egyházak kezéből.

A hazai és nemzetközi példák nyomán ma már azzal is tisztában vagyunk, hogy az államosítási in-tézkedések szükségszerűen önger-jesztők. Ez az, amit Kornai János rendszerparadigmának nevezett. Nincs harmadik út: ha egyszer el-kezdődik a piacgazdaság leépítése, a már meghozott jogfosztó intézke-dések logikai szükségszerűséggel megkívánják az újabb és újabb kor-látozásokat. A bányák és a bankok államosítása után Magyarországon kétszer is a borbélyüzletek államo-sítása következett – annak ellenére is, hogy általában az államosítás ideológusai és kivitelezői ilyen messzire nem akartak elmenni. Mint a gyakorlatban 1945 után be-bizonyosodott, a mezőgazdasági termelészövetkezetek önkéntes szerveződése sem nagyon lehetsé-ges, ha az nem terjed ki kötelező módon egy falu egészére. A nagy-üzemi földművelés ugyanis megkö-veteli a tagosítást, az pedig csak úgy valósítható meg, ha a szövetke-zetbe nem belépő parasztok birtok-parcelláit is átrendezik.

Mindazonáltal egy percig sem gondoljuk, hogy az elmúlt másfél évszázad egymást követő minisz-terelnökei, kormányai egytől egyig – vagy akár csak többségükben is – hazaárulók, gazemberek vagy osto-bák lettek volna. Éppen ellenkező-leg, az egymást követő vagyoni redisztribúciók – durvábban: a fosztogatás, majd az osztogatás – sokszor az ország történelmi lema-radásait voltak hivatva leküzdeni. Más esetekben a vagyonok újraosz-tását a szélsőséges egyenlőtlenségek csökkentése érdekében hajtották végre. Erre utalt a máig gyakran idézett metafora, a Horthy-korszak jellemzésére használt „hárommil-

lió koldus országa” kifejezés, amely előkészítette az ideológiai talajt az 1945 utáni nagy államosításoknak. Csak éppen azt nem vették észre a politikusok és a változásokat követelő értelmiségiek (vagy ha észrevették, nem tartották fontosnak), hogy vagyonegyenlősítő intézkedéseikkel akarva-akaratlanul is közvetlenül folyamatosan aláássák a magántulajdont és a jogállamiságot, illetve áttételesen az állam legitimitásába helyezett társadalmi bizalmat. Erre a drámai ellentmondásra utal a jelen tanulmány címe, amely – már most eláruljuk – Németh Lászlótól való idézet.

De egyoldalú értékelés lenne az is, ha minden lépésért a külső körülményeket okolnánk, és felmentenénk a mindenkori kormányzó elitet. Valójában a döntéshozók egyszerre voltak foglyai koruk, osztályuk ideológiájának és előítéleteinek, ám egyúttal hatalommal és eszközökkel felruházott propagátorai is voltak saját koncepcióiknak.²

II. József államosította a szerzetesrendeket

1782-ben, két évvel trónra lépése után II. József – a kor vagyoni viszonyaihoz képest – elképesztően nagyarányú államosítást hajtott végre. Három egymást követő politikai kampány keretében a Habsburg Monarchia egészére kiterjedően megpróbálta feloszlítani a szerzetesrendeket; a rendházak kb. egyharmadát ténylegesen be is zárat-

ta. Mindezt rendeleti úton, vagyis nem kérte sem a magyar, sem a birodalmi országgyűlés hozzájárulását (szekularizációs rendelet, 1782). Az uralkodó abból indult ki, hogy az egyházi vagyonnal szabadon gazdálkodhat, ha az állam finanszírozza annak közfeladatait (oktatás, egészségügy), és biztosítja a nép körében forgó alsópapság képzését és megélhetését. Az „állampárt” kifejezés analógiájára célját az „államegyház” létrehozására irányuló reformnak foghatjuk fel. Az uralkodó csak a kor hivatalos szóhasználata szerint semmiféle „hasznot” nem hozó – úgynevezett kontemplatív – rendek működését ellenezte, a valóságban azonban tanító és gyógyító rendeket is utolért az állami önkény.

Fizikai értelemben Magyarországon 1782-ben 315 rendház működött, vagyis számos rendnek több rendháza is volt. Mint Welladics Márta lenyűgöző részletességű kutatásaiból megtudhatjuk³ az egész akciót az udvar kiküldöttjei – mai szóhasználattal élve – bolsevik módra, az érintetteket személyükben is megalázza hajtották végre. 134 férfi és 6 női rend szűnt meg – ez összesen 1484 szerzetest és 190 apácát érintett.⁴ Számos esetben a biztosok lopva és rajtaütésszerűen érkeztek a kolostorba, már csak azért is, mert ők maguk is csak az utolsó pillanatban kapták meg kinevezésüket. A kolostorok előljáróinak, de a közönséges rendtagoknak is egyelőre megírt szöveg

² A pontos szakirodalmi hivatkozásokat és a részletek kifejtését Mihályi Péter: A 2010–14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722–1962. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományok Kutatóintézet, *Műhelytanulmányok*, MT-DP–2015/20, Budapest, 2015. április (letölthető).

³ <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm>

⁴ Birodalmi szinten sokkal nagyobb számokról volt szó: 2163 kolostorról és 45 ezer szerzetről, illetve apácáról. A német történetírás nem véletlenül ragasztotta a *kolostorsturm* kifejezést erre az akcióra.

alapján esküt kellett tenniük arról, hogy mindent átadnak a biztosoknak, és nem titkolnak el semmit a rendház ügyeiről. Ezután a biztosok átvették a kassa, templomi kincstár, levéltár és raktárak kulcsait. Ami a napi szükségletekhez feleslegesnek bizonyult, lepecsételték, a használatban maradókról leltárt írtak.

A kolostor napi igazgatását, illetve a használatban maradt eszközök, tárgyak, élelem kezelését egy politikai és egy kincstári biztos, továbbá egy írnok és egy pénztárnok végezte. A szántókat, legelőket és erdőket – különösen azokat, amelyek a kolostor körül szétaprózottan voltak fellelhetők – négy héttel az államosítás után dobra verték, pontosabban szólva egy vagy két évre bérbe adták. Hasonlóan adták bérbe a kolostori szabad bor-, sör- és pálinkaméréseket. A földek másik csoportját, a nemesi birtokokat általában a Kamara kincstári birtokként a saját kezelésébe vonta. A rendek pénzvagyonát az állam a korábban, Mária Terézia idején létrehozott ún. Vallásalapba olvasztotta. A kincstár a legkisebb ingóságokra (kegytárgyak, gyertyatartók stb.) is igényt tartott. A rendházakban élő remeték 14 napon belül kötelesek voltak megválni ruhájuktól is. A szerzetesi könyvtárakat is begyűjtötték, például oly módon, hogy beolvasztották a mai Egyetemi Könyvtár jogelődjébe. A rendházak adósságleveleit is magához vette a kincstár, majd felszólította az adósokat, hogy hat héten belül fizessék be tartozásukat az államkincstárba. Ha viszont a rendháznak volt hitele, azt csak a kincstár engedélyével lehetett törleszteni. A Vallásalapba befolyt pénz egy részéből új plébániákat alapítottak, templomokat építettek.

II. József halálos ágyán néhány kivételtől eltekintve valamennyi rendeletét visszavonta – így a szekularizációs rendeletet is. A visszaállított rendek csak két évtized múltával, 1802-ben kapták vissza vagyonukat.

Jobbágyszabadítás magyar módra

Az 1848-as pesti forradalom hatására március 15. után felgyorsult a pozsonyi országgyűlés munkája. A néhány héten belül megszavazott, majd áprilisban Bécsben V. Ferdinánd által is szentesített törvények alapvetően átrendezték mind a nemesség, mind a jobbágyság földtulajdonát. A jobbágyság helyzetét a kötelező örökváltságról szóló törvény változtatta meg. E szerint az addig jobbágyparaszti használatban levő földek ténylegesen is a jobbágyság tulajdonába mennek át, a földesurak viszont ezért cserébe állami kárpótlást kapnak. Az állam magára vállalta a nemesség és a papság kármentesítését a megszűnő robot, dézsma, az egyházi tized és egyéb ingyenszolgáltatások ellenértékéért: „a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpaizsa alá helyezte”. Érthetőbben: a törvény az úrbéres parasztok váltságösszegét teljes egészében államadósságnak nyilvánította.

A kárpótlás mértékét úgy kívánták meghatározni, hogy a jobbágyság által addig fizetett éves járadékot egy fiktív tőkeösszeg 5 százalékos kamatának tekintették. A járadék tőkésítésével – 5 százalékos kamattal – a járadék hússzorosát véve – kiszámították a kárpótlás összegét, amit a magánföldesurak államkötvény formájában kaptak meg. A Szemere-kormány 1849 júliusá-

ban kezdte volna meg az új törvénytervezet tárgyalását, amelyre azonban a katonai vereségek miatt már nem került sor.

Az ügyet végül Bécs rendezte majd egy évtizeddel a szabadságharc leverése után. Egy pénzügyi alap jött létre, amely 1856-tól 5 százalékos kamatozó kötvényekben adta meg a magyar földesuraknak a kárpótlást. A kamatokat fél-évente fizették, a törlesztésre pedig évenkénti kétszeri sorsolással, 50 év alatt került sor. A földbirtokosok szempontjából nézve a kárpótlás választott módja nem jelentett valódi megoldást, hiszen számukra nem a föld – amiből volt nekik elég –, hanem a jobbágyi szolgáltatások kiesése jelentette az igazi veszteséget. Ténylegesen a kárpótlás nyomán keletkezett államadósság törlesztését végül egy általános pótdó finanszírozta, amit minden földtulajdonosnak – tehát az egykori jobbágyoknak és a földesuraknak is – fizetniük kellett.

Baross Gábor, a vasminiszter

Magyarországon a vasútépítés 1846-ban kezdődött; 1866-ban már több mint 2000 km volt a pályák hossza. Mindez alapvetően magán-erőből jött létre. Ám nagy jelentőségű volt az ágazat közvetlen állami támogatása az ún. kamatgarancia-rendszer intézményén keresztül. Az állam ugyanis az építéshez szükséges koncesszió kiadásával egyidejűleg automatikusan 90 évre szóló 5 százalékos garantált profitot biztosított a befektetett tőke arányában.

A garantált megtérülés ígérete a korrupció melegágya volt. A vasút-építési engedély megszerzésében az alsó- és felsőház arisztokratái, egyes pártpolitikusok és befolyásos

tisztviselők segédkeztek, merthogy az engedélyeket az országgyűlés törvénykezés útján osztogatta. A szavazás után az engedélyek négy-öt kézen is átmentek, mire elkezdőtek az építkezések. Miután a garantált profit a befektetés nagyságához igazodott, a költségtakarékosság senkinek sem volt érdeke, és az elszámolások meghamisításától sem riadtak vissza az érdekeltek. Lehetett hivatkozni az építési tervek jóváhagyásának késésére, a kedvezőtlen talajviszonyokra, az előre nem látott körülményekre stb. Mindenesetre tény, hogy vég-eredményben hatalmas tőkebefektetések történtek, 1873-ra a megépült vasútpálya hossza jóval 6000 km felett volt.

A kiegyezés után az Andrássy-kormány megalapította a Magyar Királyi Államvasutakat, amelynek kezdettől fogva célja volt a hazai magánvasút-társaságok felvásárlása. A megfelelő alkalom öt évvel később jött el. A bécsi tőzsdekrach nyomán 1873-ban kirobbant és az évtized végéig elhúzódó válság súlyosan érintette a magyarországi magántulajdonú vasúti társaságokat is: drámaian visszaesett a forgalom. A fordulatot a Tiszai Vasút 1880. évi államosítása jelentette.

A történelmi emlékezetben vitán felül álló, pozitív szereplőként berögzült Baross Gábor minisztersége idején, majd azt követően is a vasutak mind nagyobb része került az állam tulajdonába – akkor, amikor az ország már régen túl volt a válságon. A magas áruszállítási tarifákra hivatkozva Baross további hat magánvasút államosítását hajtott végre, s ez lehetővé tette, hogy közben tartsa, díjszabási politikájával befolyásolja az összes beviteli és kiviteli áruforgalmat. A századforduló idejére a 17 ezer km

hosszúságú vasúti hálózat közel 80 százaléka állami tulajdonba került; a MÁV az ország legnagyobb vállalatoként 40 ezer dolgozót foglalkoztatott. A vasúti pozíciók birtokában Baross az állam befolyását a dunai hajózásra is kiterjesztette. Megalapította a MÁV Hajózási Vállalatot (1888), ami azután később Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. néven, a mai Mahart egyik jogelődjeként működött.

Ezt követte a budapesti telefonszolgáltatás államosítása, majd az 1888-as távközlési törvény kizárólagos állami joggá nyilvánította ezt a tevékenységet. Az állam 10 év alatt fokozatosan kivásárolta az összes magántulajdonú telefonhálózatot. A hálózat fejlődését egyébként az is elősegítette, hogy a törvény az ingatlantulajdonosokat ellenszolgáltatás nélkül kötelezte a tartószerkezetek befogadására. Puskás Tivadar 1893-ban indította be a telefonhírmondó szolgáltatást, ami a kor nagy műszaki újdonsága volt. Cége, a Telefonhírmondó Rt. 1925-ben egyesült az akkor induló Magyar Rádióval, és mint az állami tulajdonban álló MTI konszernjének tagja működött tovább Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. néven.⁵

A gazdaság militarizálása az első világháború idején

Az 1914 nyarán kirobbant háború korábban soha nem tapasztalt gazdasági terheket rótt a gazdaságra, s ez azt eredményezte, hogy az állam

Magyarországon is egyre fokozottabb mértékben avatkozott be annak működésébe. Ez a folyamat, amelyet a korabeli szóhasználat militarizálásnak nevezett, valójában két 1912-es törvénnyel kezdődött. Ezek szabad kezet biztosítottak a kormánynak a munkakényszer elrendelésére, a termelés és a munkások katonai felügyeletére, a kötelező termelési előírások, az állami árszabályozás alkalmazására stb. A háború kitörésekor elrendelték az értéktőzsde bezárását. Eredetileg csak három napról volt szó, de végül a börze működése a háború idején teljesen soha nem állt helyre.

1918 októberéig a militarizált üzemek száma elérte a 900-at, a katonai felügyelet több mint 450 ezer munkásra terjedt ki. Kiépült a központi anyaggazdálkodás intézményrendszere is, az egy-egy termék, anyag termelését és elosztását szabályozó hálózat. Ezek az új intézmények egy kaptafára készült társaságneveket viseltek: A Magyar Szentkorona Országainak Fém [illetve gyapjú, bor stb.] Központja Rt. A háború végére 39 központ és 38 hatósági, illetve hatósági jellegű szervezet működött az országban. A kormány megkezdte az ipari kényszertársulások szervezését is. Az első ipari szövetség, a Cellulóze és Papíripari Szövetség 1918 márciusában alakult meg, s ezt követően októberig még hét további szövetség jött létre. Miközben az ipari árak korlátozására a háború végéig nem került sor, a mezőgazdaságban már 1915-től kezdve elterjedt a hatósági ármaximalizálás és a beszolgáltatás is. Miután ez nem érte el a kívánt célt, 1916–17 folyamán hatósági rekvirálásra is sor került. 1916-tól az alapvető élelmiszereket jegyre adták.

⁵ Nem véletlen, hogy Baross Gábor neve ma is szimbolikus vonzerővel bír a Fidesz-közeli, jobboldali érzelmű, műszaki értelmiség számára. Lásd a Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság honlapját itt: http://www.baross.org/vezetoseg_tagok.htm

A világháborús vereség és a nemzetiségek önállósodási mozgalmai 1918 októberében szétrobbantották a Monarchiát. A frontról katonák özönlöttek vissza, a helyi hatóságok elbizonytalanodtak, a jogrend fellazult. Mintegy 100 ezer leszerelt katonának a kormány adott civil ruhaneműt, amit rekvirálás útján szereztek be. Előbb Budapesten, majd országszerte katonai és munkástanácsok alakultak, melyek önálló hatalmi intézményként kezdtek működni. A közbiztonság összeomlott, megkezdődött a fosztogatás. Az antiszemita erőszak hagyományait és a korszak zsidóellenes közhangulatát figyelembe véve nem meglepő, hogy a hatalmi vákuum kialakulásával fellobbant zavargások célpontjai sok esetben a zsidók voltak.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

Az 1918/19 fordulóján uralkodó anarchikus állapotokat jól mutatja a Nemzeti Tanács október 25-én kiadott programja, amelyet egy héttel később a Károlyi-kormány is magáévá tett: „A mai korrump parlamentti és kormányrendszer, amelyben az ország nem képviselődik, de ellenségét látja – haladéktalanul eltávolítandó.” A zűrzavar a Tanácsköztársaság idején sem csökkent. Mint a kormányzó párt, az akkor Magyar Szocialista Párt névre hallgató szervezet júniusi kongresszusán Kun Béla szájából elhangzott: „az országban pénzügyi anarchia van, ami nagyon sok helyen abban nyilvánul meg, hogy a Krisztus palástját is ellopják”.

1918. november 11-én született az a rendelkezés, amely megtiltotta minden ingó vagyont (pénz, kötvények, részvények, ékszerek, műtár-

gyak) külföldre vitelét. Elrendelték a pénzügyintézetekben található szék zár alá vételét is. Am ezzel sem tudták megakadályozni a tőke külföldre menekülését, ezért január 3-án életbe léptették az 1919. évi II. néptörvényt, amelynek értelmében az 1914. augusztus 1-je után külföldre távozott személyek az összes adók és illetékek tekintetében háromszoros kulccsal terhelendők. A törvény visszamenőleges hatállyal, 1918. január 1-jétől volt érvényes. Az ellene vétőkkel szemben teljes vagyonekhozást és börtönbüntetést helyeztek kilátásba. Egy 1919. március 9-i rendelettel a biztosítóintézeteket állami felügyelet alá helyezték, és meghirdették egy későbbi államosítás tervét is.

November 15-én a kisbirtokok számának növelését elősegítő ideiglenes intézkedésekről adtak ki rendeletet, amelynek a lényege az volt, hogy az 500 holdon felüli birtok eladása esetén az államot elővásárlási jog illeti meg. Pár nappal később, november 20-án a római és a görög katolikus püspöki kar „a demokratikus fejlődés biztosítására és birtokreform megvalósítására” készségesen felajánlotta a „kezei között levő alkalmas földbirtokot”. A felajánlás szót az egyházak azért használták, mert a pénzügyminiszter, Szende Pál a vagyontádas megnevezést használta.⁶ Az „alkalmas” megszorítás pedig azért volt kézenfekvő, mert utólagosan bárhogyan értelmezhető. A földreformtörvény február 16-án jelent meg. Főszabályként 500 hold volt a birtokhatár, de bizonyos esetekben

⁶ „Akkora vagyontádas fogunk kivetni, amilyenre a magyar történelemben nem volt példa” – nyilatkozta ezekben a napokban a pénzügyminiszter több fórumon is.

már a 200 feletti birtokok is kisajátíthatók voltak. A törvény az igényjogosultak sorrendjét úgy szabályozta, hogy elsősorban a gazdasági cselédeknek és földmunkásoknak kívánt földet juttatni, előnyben részesítve a hadviseltek, rokkantakat és ezek hozzátartozóit. Kizárta azonban a jogosultak köréből az 1913. novemberi parasztmegmozdulások miatt elítélteket és azokat, akik 1919 telén megtagadták a munkák elvégzését a nagybirtokon. A kisajátított földeken elsősorban 5–20 holdas parasztbirtokokat kívántak létrehozni. A kártalanítás az ingatlanok 1913. évi ár szintjén történt volna, de nem készpénzben, hanem kötvényben, ami kb. egyharmados értékvesztést jelentett volna már az első pillanatban.

10 A parcellázást Károlyi maga kezdte meg 38 ezer holdas kápolnai birtokán 1919. február 23-án. Ennek máig ható szimbolikus jelentősége volt. Az újabb kutatások szerint azonban valójában ennél több is történt. Ugyanezekben napokban az Országos Birtokrendező Tanács vezetése alatt 1500 erre a célra felkészített földmérnök, jogász és gazdatiszt kezdte meg az országban a földosztást. E háromtagú birtokrendező bizottságok március elején már 188 járásban, illetőleg ezeken belül 570 felosztási körzetben tevékenykedtek. Tehát e földreform végrehajtása nem „lassan és bürokratikus” haladt – mint a korábbi szakirodalom többsége állította –, hanem gyorsan. Ezzel egy időben azonban országszerte több helyütt erőszakos földfoglalások és szövetkezetalapítások is zajlottak, amit a csendőrség sem tudott megfékezni. Március 18-án, vagyis pár nappal a polgári kormány bukása előtt minisztertanácsi határozat

született a főhercegek és hercegek birtokainak állami kezelésbe vételéről – azon az elvi alapon, hogy a külföldön élő arisztokraták ellenforradalmi propagandát folytatnak. De ezt az intézkedést már nem hajtották végre, mint ahogyan azt a március 25-én kibocsátani tervezett rendeletet sem, amellyel a kormány vagyoadót vezetett volna be. Ettől azt várták, hogy a földbirtokosok jelentős része földformájában fogja ezt megfizetni, így az állam kompenzáció nélkül is jelentős földbirtokhoz fog jutni. Ettől a vagyoadótól 20–25 milliárd korona állami bevételt reméltek, ami az államadósság több mint kétharmadát fedezte volna.

A Károlyi-kormány programjában az ipar államosítása csak nagyon elvont, ködös formában fogalmazódott meg, és nem is az első helyen, hanem a 12 pont között a 10. helyen. Ott ez szerepelt: „A túltengő tőkefelhalmozás megakadályozandó és a közcélokra messzemenően igénybe veendő.” Két hónappal később azonban a különféle pártprogramok szintjén előkerült az ipari szocializálás javaslata is. Ennek nyomán egyes üzemeket a munkások törvényi felhatalmazás nélkül is uralmukba vettek. 1919 januárjában Salgótarjánban zavarás tört ki a bányatelepeken, melynek nyomán 4000 munkás átvette a vállalat igazgatását. Az októbris-ta kormány egyik utolsó, március 17-i intézkedése éppen az volt, hogy elhatározta az ipari üzemek szocializálását végrehajtó minisztérium felállítását. De ennek a végrehajtására sem volt idő, egy ügyet kivéve: a budapesti villamosvonalakat működtetésre átvette a kormány, és rögtön össze is vonta a két korábbi magáncéget.

125 nap után a népköztársaságot

puccsszerűen követte a kommunis-
ták és szociáldemokraták által ve-
zetett proletárdiktatúra. Az új
rendszer 1919. március 21-én ki-
adott, „Mindenkire” címet viselő
kiadványa már az első nap megfo-
galmazta a célt, a nagybirtokok, a
bányák, a nagyüzemek, a bankok
és a közlekedési vállalatok szociali-
zálását. Mindezt abban a hitben
döntötték el, hogy feltételezték a
világforradalom kitörését, az orosz
és a magyar Tanácsköztársaság va-
lamiféle összekapcsolódását, egye-
sülését, a marx–lenini tanokra épít-
ett kommunista vízió gyors meg-
valósulását. Am ekkorra az ország
területének kétharmadát az an-
tantsapatok ellenőrizték, vagyis a
budapesti kormány törvényeinek
és rendeleteinek legjobb esetben is
az országterület kis részén – a mai
államterületnél is jelentősen kiseb-
ben – volt befolyása bármire is.

Március 26-án elrendelték, hogy
a 20 fős létszámot meghaladó ipari,
bánya- és közlekedési üzemek ke-
rüljenek társadalmi vezetés és
munkásellenőrzés alá. Ez a rende-
let a lakóházak szocializálását (tár-
sadalmasítását) is kötelezővé tette.
Minden lakóházat köztulajdonnak
nyilvánítottak, de a családi házak
esetében annyi engedményt tettek,
hogy ott a korábbi tulajdonosnak
nem kellett lakbért fizetni. Később
elrendelték a lakbérek 20 százalé-
kos csökkentését is, és megkezdték
a rászorultak betelepítését a pol-
gárság lakásaiba, ami óriási és
nemzedékeken át visszaidézett ha-
rag forrásává vált. A 20 fős lét-
számhatár különösen annak fényé-
ben tűnt igen radikális lépésnek,
hogy egy évvel korábban Orosz-
országban 50 főnél húzták meg ha-
tárt. A magyar gyakorlatban
egyébként nem egy esetben 20 al-
kalmazottnál kisebb üzemeket is

szocializáltak. Egy jellemző példa:
Varga Jenő, aki ekkor a szociális
termelésért felelős népbiztos és a
Népgazdasági Tanács elnöki pozíci-
óját töltötte be, személyesen tiltotta
meg, hogy a borbélyalkalmazottak
rátegyék a kezüket a magántulaj-
donú borbélycégekre. Május folya-
mán az alapanyaghiány miatt
anyag hivatalokat hoztak létre (Vas-
hivatal, Fahivatal, Ruházati Hiva-
tal stb.), majd pedig hozzákezdtek
a termelővállalatok összevonásá-
hoz az ún. „üzemi központok” irá-
nyítása alatt. Ilyenek voltak a
„Szállodák, penziók, étkezők egye-
sített üzeme”, a Filmközpont, a
Tejközpont, Húsközpont stb.

A Tanácsköztársaság földről
szóló rendelete április 3-án látott
napvilágot. A szocializálás elvben a
100 magyar holdnál nagyobb birto-
kokat érintette. Ezt a vagyont meg-
váltás nélkül közvetlenül az állam
vette tulajdonába, és szövetkezetek
szervezését irányozta elő. A kor-
mány által ellenőrzött területeken
6,2 millió katasztrális hold lett so-
cializálva, és 5,6 millió maradt ma-
gántulajdonban. A földosztás meg-
lehetősen szűk körű volt, és a ki-
osztott földet is csak bérletbe kap-
ták meg a parasztok. A téészek
szervezését július közepétől a Ta-
nácsköztársaság Által Szocializált
Gazdaságok Országos Központja
nevű szervezet intézte. Valójában
azonban ezek a szövetkezetek in-
kább állami gazdaságként működ-
tek, élükön kinevezett termelési
biztosokkal. Ettől függetlenül a
volt nagybirtokok kis részén valódi
állami gazdaságokat is szerveztek.
Ezekről a fejleményekről írta azután
keserűen visszaemlékezéseiben Já-
szi Oszkár: „A magyar feudalizmus
örökké hálás lehet a magyar bolse-
vizmusnak. Ő volt az, mely az októ-
beri forradalom földosztó politiká-

ját diszkreditálta, és a nagybirtokot pusztán vörösre kente és megmentette.”

Már a kezdet kezdetén, március 24-én elrendelték a boltok bezárását és a készletek leltározását, majd államosították a nagykereskedelmet, a 10-nél több alkalmazottat foglalkoztató üzleteket, kiskereskedéseket. Később terv készült a kiskereskedelem intézményes megszüntetésére, illetve az ún. fogyasztási szövetkezetek széles körű elterjesztésére – de erre már nem került sor. Az élelmezési helyzet a tavasz folyamán valamilyest javult, ennek ellenére a kormány április 26-án elrendelte az egész terményfölösleg kötelező beszolgáltatását, zár alá helyezték a bab-, borsó-, lencse- és zsírkészleteket, az elosztásban pedig gabonafejadagot vezettek be. Gyakori volt a rekvirálás: élelmiszert, élő állatot, járműveket, ruhaneműt foglaltak le az új helyi hatalom képviselői. A Tanácsköztársaság végére a rekvirálások addig soha nem látott méreteket öltöttek. Ennek példája az a rendelet, amellyel a Forradalmi Kormányzótanács maximalizálta a saját tulajdonban meghagyható ruhaneműk számát és azok típusait, az azt meghaladó mennyiség begyűjtését pedig a vas- és fémmunkások szakszervezetére bízta. Ekkor került a Szépművészeti Múzeumba a Batthyány-család felbecsülhetetlen értékű Brueghel-képe, a Keresztelő Szent János prédikációja, melynek visszaszerzése érdekében a család még napjaiban is jogvitában áll a magyar állammal.

Mindezek a döntések, beleértve a Károlyi-kormány által korábban elrendelt korlátozások hatályban tartását, illetve szigorítását is, azt a célt szolgálták, hogy a proletárdiktatúra politikai ellenfelei ne

tudjanak hozzájutni pénzükhöz, értékeikhez. A kormány kisajátította a banki széfekben található értékpapír-állományt, elrendelték az aranyérmék, a drágakövek és a bélyeggyűjtemények beszolgáltatását, államosították az ékszerüzleteket, végül zárolták a betét- és folyószámlákat. A magyar kommunistákat a négy évtizeddel korábbi párizsi kommün tapasztalatai motiválták. Az akkortájt általánosan elterjedt marxista-leninista narratíva szerint a párizsi kommün azért bukott meg 62 nap után, mert a kommünárok nem vették át az irányítást a bankok és különösen a központi bank felett. Emiatt pedig a forradalom nagymértékű pénzhiánnyal küszködött, miközben „az ellenforradalmárok” számára a pénzforrások nyitva maradtak.

A Horthy-korszak

Miután a Tanácsköztársaságot 133 napi működés után, július utolsó napjaiban katonai erővel leverték, vezetői emigrációba vonultak, s az ország egy része román katonai megszállás alá került, bő fél évig teljes volt a jogbizonytalanság. Ez annak ellenére így volt, hogy augusztus 27-én a szegedi ellenforradalmi kormány már kiadott egy rendeletet, amely helyreállította mindazon ipari és kereskedelmi üzemek tekintetében a magántulajdont, amelyeket március 21-ét követően vettek köztulajdonba. Csak 1920. február 16-án született törvény arról, hogy „az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek”. Vagyis mindenki visszakapott mindent, amit 1918–19-ben elvettek tőle. Horthy

kormányzói beiktatása ezután történt, március 1-jén.

Vagyont érintő bosszúállás csak Károlyi Mihállyal szemben történt. A trianoni békeszerződés aláírása előtt négy nappal, 1920. május 31-én a budapesti királyi főügyész zárlatot rendelt el az akkor már egy éve emigrációban élő Károlyi „bárhon Magyarországon fellelhető minden vagyonára”. Az indoklás szerint a volt köztársasági elnök „ellenséges országbeli kémekkel érintkezett”, ellenséges nagyhatalommal folytatott tárgyalásokat, s ezzel egyebek mellett felségsértést, hűtlenséget, zendülést követett el. Egy évvel később, a teljes vagyonekobzást szorgalmazó, 1921. június 2-ra keltezett irat egy az évi törvény paragrafusaira hivatkozott. A beadvány megszövegezői azonban átsiklottak afölött, hogy az igazságügyi tárca a hivatkozott törvénynek akkor még a javaslatát sem nyújtotta be a Nemzetgyűlésnek. A kínos malórt a honatyák gyorsan helyrekalapálták, s a július 20-i be-terjesztés után egy hónappal már törvénybe is iktatták a hazaárulók vagyoni felelősségéről rendelkező 1915-ös jogszabály kiegészítését.

A per 1924 végén zárult le. Az egyik jogi akadály az volt, hogy a forradalom idején felosztott Károlyi-földek nagy része családi hitbizomány volt, amelyet a tulajdonos családfő nem idegeníthetett el a többi családtag elől. De ha megtette, az sem volt bűncselekmény, hanem családon belüli jogsérelem, amiért a rokonok beperelhatték a szabálytalanul eljáró családtagot. Ezt azonban az ügyészek nem akarták firtatni, hiszen ha tagadták volna, hogy Károlyinak joga volt felosztani földjét – lévén az az egész Károlyi-nemzetségé –, akkor nem lett volna jogalap elkobozni

ezt a vagyont, hiszen nem volt Károlyi Mihályé. Felállították tehát azt a formulát, hogy Károlyi jogtalanul ajándékozta el saját vagyonát, tehát a felosztott föld visszaszáll az ő tulajdonába, amelyet az állam elko-bozhat tőle, amennyiben ítéletileg kimondják, hogy hazaáruló. Ám az alapellentmondást így sem sikerült feloldani. A kiebrudalt Károlyi Mihály helyébe ugyanis jogos hitbizományosként belépett féltestvére, Károlyi József. Az államnak tőle méltányos módon kellett megváltania a nehezen osztható földvagyont 40 százalékát. A méltányos ár 10,5 millió pengő volt, ami után a családnak még adóznia sem kellett.

Paradox módon Magyarország volt az egyetlen az utódállamok közül, ahol az ott élő Habsburgok magánvagyonát részben meghagyták, vagy legalábbis a tulajdonjogukat elismerték. Egyébként ez a vagyon nem volt jelentős: 40 ezer hold rác-kevei birtok, egy tarcali birtok, egy pesti bérpalota és egy budafoki borospince volt a legnagyobb tétel. Miután 1925-ben a kormány zár alá vette a királyi család alapítványi vagyonát és birtokait, a család korábbi vagyonkezelőjével kötött megállapodás szerint az egymást követő magyar kormányok 1940-ig évi 40 ezer dollár apanázst utaltak át a külföldön élő királyi család bankszámlájára.

Részben a költségvetés stabilizációja érdekében, részben a kisgazda szellemiségű mozgalmak követeléseinek kielégítésére Horthy első miniszterelnökei megkísérelték a nemzeti vagyon kismértékű újrafelosztását. Ennek jogi eszközei lettek volna az úgynevezett vagyonváltás törvények, melyeket Hege-dűs Lóránt pénzügyminiszter terjesztett be a Teleki-, majd a Bethlen-kormány tagjaként, s amelye-

ket az Országgyűlés meg is szavazott. A vagyonváltást a vagyonok minden nemére kivetett egyszeri, rendkívüli (15–20 százalékos) adó módjára vezették be, amely kiterjedt az első világháború alatt szerzett vagyonokra is. Ezt többféle módon is teljesíteni lehetett: készpénzben, földterületben és záloglevelekkel is. A földterületek progresszíven voltak adókötelesek, és természetben (földben) kellett leadni. Az ily módon összegyűjtött állami területekből földreformot kívántak végrehajtani. A vagyonadó konstrukciójának több gyenge pontja már a törvény megalkotásának idején nyilvánvaló volt. Az egyik a bevallás önkéntes volta, a másik a mentességek széles köre. Hegedűs Lóránt terve végül is megbukott. Maguk a szabályok azonban az 1940-es évek elejéig – legalábbis részben – fennmaradtak, és csak a következő nagy világgégés tette semmissé őket.

A földreform ügye is napirenden maradt: 1920 utolsó hónapjaiban két törvény is született, amelyet együttesen a történelmi köztudat Nagyatádi-féle reformként emleget. A jogalkotó mérsékelt célokat tűzött ki; elvileg is csak a művelhető terület 6 százalékának szétosztásával számoltak, mellyel a nagybirtokosok kb. 400 ezer kataszteri holdat vesztek volna. A kormánypártok vitái miatt a megvalósítás el sem kezdődött, Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter lemondásra kényszerült, majd pedig 1924 novemberében elhunyt. Végeredményben a húszas évek végéig az ország 16 millió hold birtokterületéből a földreform céljaira összesen 1,1 millió holdat sajátítottak ki. Az ekkor felosztott szabad forgalmú birtokok mintegy felét, több mint 300 ezer holdat zsi-

dó tulajdonosoktól vették igénybe. Több mint 400 ezer család jutott földhöz (jórészt ún. kishaszonbérlet formájában), illetve 600 négyzetméteres házhelyhez. A földhöz juttatás névre szóló kormányzati kegy volt: a juttatottak korábbi és további „magaviseletétől” tették függővé. További 175 ezer holdat középgazdaságok és ún. vitézi birtokok létesítésére használtak fel. Ez a földosztás érdemleges kártalanítás mellett történt, de oly módon, hogy a kedvezményezettek a piaci árhoz képest 30–40 százalékkal magasabb megváltási árat voltak kénytelenek fizetni. A Gömböskormány által 1936-ban tető alá hozott hitbizományi reform 3000 holdban maximalizálta az egy kézen levő hitbizomány nagyságát, és az addigi kötött forgalmú földeknek mintegy 30 százalékát kívánta ily módon 20–30 év alatt felszabadítani, bevárva a hitbizományos személy halálát. Így kb. egynemzedéknyi idő alatt 420 ezer holdnyi földet lehetett volna 35 ezer parasztcsalád kezére juttatni. Az elvi cél a túl kicsi és a túl nagy birtokok számának csökkentése volt. Mivel a földosztást a földhöz juttatottak egy részének más országrészbe való áttelepítésével kívánták összekötni, ezért ez a programcsomag telepítési törvény néven vált ismertté. Ténylegesen a következő két évben 12 ezer családnak csak 66 ezer holdat osztottak szét. 1940-ben Imrédy Béla kezdeményezésére, de már Teleki Pál kormányfősége alatt került sor a kishaszonbérleti törvény elfogadására. Ez mintegy 1,3–1,5 millió holdnyi föld felosztását tervezte egyfajta tartós bérleti rendszer keretében úgy, hogy az első 10 évben évente legalább 100 ezer hold kerüljön kiosztásra. Az elvileg nagy horderejű reformok

végrehajtását azonban a kormányzat – a háborús helyzetre hivatkozva – elhalasztotta.

Amikor kitört a háború, a kormány elrendelte a katonai szempontból fontos üzemek, bányák militarizálását, ami egyebek között katonai parancsnokok kirendelését jelentette. 1941-től, amikor már a magyar hadsereg közvetlenül is bekapcsolódott a háborúba, megnöttek a könnyűipari ágazatok termelése iránti állami megrendelések is (pl. textil, ruházat, cipőipar). A hadiigények elsőbbségének biztosítása érdekében engedélyhez kötötték a cégalapítást, majd 1943-tól az elektromos motorok üzembe állítását is. Állami ellenőrzés alá helyezték a magánbanki hitelezést.

A mezőgazdaságban a harmincas években a kormányzat fő problémája a felvásárlási árak garantálása volt, mert a világpiaci nyomás lefelé vitte az árakat. A háborús helyzetben a szűkössé vált terménymennyiség elosztása lett a fő kérdés. 1940-től rendeleti úton próbálták korlátozni a kivitelt – ez volt az ún. zárolás –, majd 1942-től bevezették az ún. Jurcsék-féle beszolgáltatási rendszert. A beszolgáltatást a szántóterület kataszteri tiszta jövedelme után vetették ki gabona vagy más termék formájában. Ezzel egy időben kötelező vetésterveket is előírtak a földbirtokosok számára.

Katonai megfontolások alapján 1944 márciusában kezdődött meg Magyarország kiürítése, vagyis komplett gyárak, gépsorok, szállítóeszközök, nyersanyagkészletek, műkincsek stb. Ausztriába és Németországba szállítása. A művelet célja e vagyontárgyak megmentése volt a Vörös Hadsereg elől. A külföldre vitt és soha vissza nem hozott magyar vagyontárgyak értéke 1947-es értéken számolva is több

milliárd dollár volt. A háborút követő kormányok igyekeztek ebből minél többet visszaszerezni vagy kárpótlást kérni. Az ehhez kapcsolódó restitúciós ügyek 1948 végéig elhúzódtak.

A második világháború utolsó szakaszában, 1944/45-ben ment végbe a magyar zsidóság deportálása, gettósítása és tömeges fizikai megsemmisítése. Ez a zsidó vagyonok kártalanítás nélküli államosítását és azonnali újraosztását is jelentette. Ungváry Krisztián értékelése drámai: „milliók voltak azok, akik anyagi hasznot húztak a deportálásból: kedvezményes áron vagy ingyen részesültek a Magyarországon maradt bútorokból, ruházatból, konyhai berendezésekből, megvásároltak vagy kibéreltek lakásokat és termőföldeket”.⁷ Az is megtörtént – Nyíregyházán, 1944 szeptemberében –, hogy a helyi királyi pénzügyi igazgatóság „zsidó-vagyon vásárlási jegy” elnevezéssel egy fajta kárpótlási rendszert alakított ki. A hat kategóriába sorolt rászorultak (pl. hadirokkantak, hadiözvegyek) ezekkel a jegyekkel különféle fogyasztási cikkekkel vásárolhattak meg. De nem csak magyarok részesültek ebből a vagyonból. Magyarország négy leggazdagabb zsidó családja – a Weiss, Kornfeld, Mauthner és Chorin családok, valamint a családok legközvetlenebb ismerősei és munkatársai csak úgy tudtak elmenekülni az országból, hogy 1944 májusában – egy rendkívül bonyolult jogi megoldással – teljes vagyonukat 25 évre, visszavonhatatlanul bizalmi kezelésre az SS-nek adták.

Am mindezt megelőzően is, már

⁷ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*, Budapest, 2012, Jelenkor, 557. o.

1938-tól nagy számban születtek olyan jogfosztó törvények, amelyek leplezetlenül és közvetlenül a zsidóság vagyonát érintették. Az egyik 1942-es törvény például arról rendelkezett, hogy a zsidónak minősülő első világháborús hadikölcsön-tulajdonosok esetében a törlesztés maximum 5000 pengő lehet, míg az ugyanabból az évből származó másik előírás a zsidó tulajdonban lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanok államosítását mondta ki. Ez utóbbi rendelkezés, az ún. negyedik zsidótörvény 700 ezer hold területet érintett. Egészen pontosan a jogalkotó úgy fogalmazott, hogy a zsidó földbirtokosok kötelesek ingatlanaik és tartozékaik átengedésére. Ezek a rendelkezések egzisztenciálisan húsba vágók voltak, de vagyontárgyakat kártalanítás vagy annak kilátásba helyezése nélkül nem vontak el. A mezőgazdasági birtokokért – például – 30 éves futamidejű, 3,5 százalékos utólagos kamatozású, zárolt pengő-kötvényeket helyeztek kilátásba.

A „hárommillió koldus” országának átalakítása

Ami a második világháborút követően történt, az részleteiben is jól ismert mindenki számára, aki legalább az érettségi szintjén vizsgázott történelemből: véget ért az arisztokrácia, a nemesi származású családok, a tisztikar és a katolikus egyház uralma. Totális elitcsere történt.

Kevésbé ismeretes viszont, hogy ami történt, az valójában széles körű társadalmi konszenzuson alapult, amelynek főbb elemei valójában már a harmincas-egyvenes évek vitáiban előre kikristályosodtak. Általános volt az egyetértés a földreform igenlésében, a kapitalista rendszer elutasításában és ab-

ban, hogy a nagy vagyonok állami újraelosztásával is gyorsítani kell a gazdaság fejlődését. Ehhez képest minden más szempont, így a jogállamiság és a magántulajdon tisztellete is csak másod- vagy harmadrendű szempont volt. A veszített háború és a Horthy-rendszer összeomlása utáni politikai vákuumba benyomuló új politikai erők – a jobboldalon lényegében versenytárs nélkül maradt kisgazdapárt, a népi és az urbánus baloldal pártjai – ezekben az alapkérdésekben egyetértettek,⁸ és örömmel konstataáltak, hogy álláspontjuk széles körben valóban népszerű volt. Azt ekkortájt kevesen firtatták, hogy vajon mi okozhatta ezt a népszerűséget. Kézenfekvő volt azt gondolni, hogy amit hosszú távú gazdasági programként javasolnak, az a biztos siker tudományos receptje.

Az akkori döntéshozók számára az sem tűnt fel, hogy a gazdaság a politikusok akaratától függetlenül is kényszerpályán haladt. A háború befejeztével nem szűnt meg a hadigazdálkodás. A legfőbb iparágak, az alapvető fogyasztási cikkek termelése állami rendelkezésre, állami nyersanyag-kiutalás alapján történt. 1946 tavaszán a gyáripár bevételeinek 76 százaléka állami forrásból származott. Az állam viszont nem tudott mással fizetni, mint egyre csökkenő értékű papírpénzzel. A banki hitelezés is állami forrásból történt. A mezőgazdaságban

⁸ A már felszabadult területen, 1944 decemberében Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front öt pártot tömörített (Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt). Ezek a pártok egyszerre képviselték a múlttal való szakítás és a folytonosság elemeit.

a beszolgáltatás intézménye 1942 óta érvényben volt. Ennek eltörlése 1947-ben megjelent ugyan a választási ígéreték sorában, a valóságban azonban (begyűjtés elnevezéssel) 1956-ig fennmaradt.

Az urbánus baloldal pártjai, a szociáldemokraták és a kommunisták részint a nyugat-európai, részint a szovjet példát tekintették mértékadónak. Az adott történelmi pillanatban a két minta Budapestről nézve nagyon hasonlóknak látszott. Végére is 1945 után a vezető nyugat-európai tőkés országokban is rátette a kezét az állam a kulcsiparágákra, például Anglia, Franciaország, Hollandia esetében.

A népi baloldal közgazdasági jövőképét, melynek középpontjában a földkérdés kiscgazda-szellemiségű megoldása állt, jól reprezentálta Németh László 1934-es írása, *A magyar élet antinómiái*.⁹ Németh szerint Magyarországon a fő cél nem a termelés növelése, hanem a „többleteltartás”, a racionalizálás helyett a humanizálás¹⁰ – mai szak kifejezéssel a munkahelyteremtés. Ezt szerinte csak a nagybirtokok kisajátításával és kisbirtokok létrehozásával lehet elérni, amihez „kevesebb jognak kellene lennie ebben az országban, s több emberségnek”. Pár oldallal később, egy másik helyen Németh így fogalmazott: „a köz érdeke és becsülete követeli a magántulajdon gyámság alá helyezését”. Ebben a logikába illett a bankok, a nagyvállalatok és a kereske-

delem államosítása is. „A vasutak és a posta államosítása bebizonyította – írta Németh az akkor is közismert korábbi államosítási epizódokra hivatkozva –, hogy az államosítás nem okvetlen jelenti az üzemek halálát. Bányák, gépgyárak, vasgyárak stb. jobb helyen vannak az állam kezében, mint magánosokéban; a hajamat viszont – tette hozzá önmagát és olvasóit megnyugtatva – nem nyíratom állami tisztviselővel, s a ruhámat sem szabatom a bürokráciával.”

A baloldalnál sokkal szélesebb választói tömegeket megszólítani tudó nyilas-, hungarista és fasiszta pártok gazdasági kérdésekben a baloldalhoz hasonlóan gondolkodtak. Képviselőik és programjaik szintén „irányított gazdálkodást”, a „hitelélet irányítását”, „földreformot”, „termelőszövetkezeteket”, a „hadiipar és a nagy energiaforrások államosítását” követelték.¹¹ Ezeket a pártokat ugyan 1945-ben betiltották, de nézeteik nem tűntek el nyomtalanul a társadalomból. Éppen ellenkezőleg: a mából visszakintve jól látható, hogy az urbánus és népi baloldal ideológiái azért voltak sikeresek, mert rezonáltak azokra a gondolatokra és érzelmekre, amelyeket a korábbi évtizedek során már sokan magukévá tettek. Érdemes felidézni, hogy 1922 és 1945 között 30 nemzetiszocialista (fasiszta) párt működött rövidebb-hosszabb ideig Magyarországon!

Paradox módon a baloldal és fa-

⁹ A *Válasz* című folyóiratban megjelent tanulmányra a kortársak is és az utókor is szélsőségesen fajelméleti, antiszemita gondolatmenete miatt szoktak hivatkozni; a magántulajdon elleni nyílt támadásra kevesebben figyeltek fel. Nem véletlen, hogy az interneten összesen egy helyen található meg a teljes szöveg, a kuruc.info honlapján: <https://kuruc.info/r/6/50840/>

¹⁰ Pár évvel később Németh László ezt a „humanizálás” gondolatot felváltotta az ugyan csak pozitív érzelmi kicsengésű „Kert-Magyarország” metaforával.

¹¹ Az idézőjelbe tett kifejezések szó szerinti átvételek a Nyilaskeresztes Párt 1939. évi programjából: http://hu.metapedia.org/wiki/A_nyilaskeresztes_p%C3%A1rt_programja

szisza szellemiségű jobboldal egymásra találását egy irodalmi metafora, a már többször is idézett „hárommillió koldus országa” képzet is erősítette. Ezt a nyilvánvalóan hamis, ámde könnyen megjegyezhető metaforát „*Három millió koldus*” című, 1928-ban megjelent könyvével a mára már teljesen elfelejtett Oláh György vezette be a hazai politikai közbeszédbe. Bizonyára a szerző sem gondolta, hogy ekkora sikere lesz vele. A költői kép nyilvánvalóan túlzó volt, hiszen maga a könyv, ez a 130 oldalas, mai szemmel is tisztességesnek mondható szocioriport-gyűjtemény és persze a későbbiekben ezt a metaforát használó szerzők sem állították, hogy ténylegesen 3 millió ember koldulásból tartotta volna el magát és családját. A „koldus” szó a „szegény” szinonimája akart lenni. Am a metafora végül olyan népszerűnek, átütőnek bizonyult, hogy segítségével eszmei híd épült a bal- és jobboldal között. (Az internet tanúsága szerint napjainkban már nagyon sokan Ady nevéhez kapcsolják ezt a kifejezést. A tévedés onnan ered, hogy a „három millió koldus” kifejezés szerepel József Attila 1930-ban írt „Ady emlékezete” című közismert versében. József Attila minden bizonnyal pontosan tudta, hogy kit idézett, azt azonban nem sejtette, hogy a szerző tíz évvel később Gömbös és Imrédy párthíve, politikájuk egyik propagátora lesz, majd 1948-ban kivándorol Argentínába, és ott szerkeszt nyilas szellemiségű magyar lapokat.)

Am azt is fontos hangsúlyozni, hogy a Horthy-korszakban a faj- etnikai megkülönböztetés nem csak a zsidóságot érintette méltánytalanul. 1919 után a politikai paletta teljes szélességében megle-

hetősen elterjedt vélekedés volt, hogy nemcsak a zsidók, de „a földet elfoglaló svábok” (copyright Szabó Dezső) is a magyarság ellenségei.¹² A Nemzeti Parasztpárt 1939. évi programja is egyenlő veszélynek tüntette fel a „sváb, zsidó és morva eredetű középosztály... uralomra törő szándékait”, és a szociáldemokrata Peyer Károly is helyeslően beszélt a németység kitelepítéséről pártja kongresszusán 1942-ben. Maga Horthy 1939-ben egy Hitlerhez írott levelében is szólt arról, milyen nyereség volna Németországnak, ha megkaphatná a „mi derék svábjainkat”, majd pedig 1945 májusában – a háború befejezése után! – az angol királyhoz fordult ugyanilyen javaslattal. Még be sem fejeződött a háború, a Vörös Hadsereg már megkezdte a német nemzetiségűek elleni etnikai tisztogatást, ami a 17–45 éves férfiak, illetve a 18–30 éves nők kényszermunkára hurcolását jelentette. A háború után ellenségként, kollektív háborús bűnösként kezelt német nemzetiségűek – köznapi nyelven svábok – kitelepítésére azután egy magyar kormányrendelet is született. Becslések szerint 1948-ig 200 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepítettek ki, akik hátrahagyták ingó és ingatlan vagyonukat, ami hozzávetőleg 250 ezer hold földet, 45 ezer ingatlant, rengeteg kisüzemet és kisboltot jelentett. A „sváb vagyon” tehermentesen a magyar államra szállt. Ennek nem szándékolt módon az lett a következménye, hogy az akkor még magántulajdonban

¹² Ez Ungváry Krisztián már említett Horthy-korszak-monográfiájának egyik fontos és új gondolata. Erre utal a könyv alcíme is: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.

álló kereskedelmi bankok keresztet vehettek korábbi hiteleikre. Egyébként meglehetősen képmutató – vagy inkább árulkodó (?) – módon ezt a kérdést a földreform részeként prezentálta a kormány a közvéleménynek és az Országgyűlésnek. Miután valóban földhiány volt, a kitelepítettek földjének szétosztása nyomban meg is kezdődött.¹³

* * *

A debreceni Ideiglenes Kormány a Nemzeti Parasztpárt kezdeményezése nyomán március 15-én rendeletet bocsátott ki, amely szerint minden 100 holdat meghaladó földesúri és minden 200 holdat meghaladó paraszti földbirtokot fel kell osztani. Az országos politika és a helyi érdek versengett egymással. A spontán módon szerveződő nemzeti bizottságok sok helyen maguktól is belekezdtek a földosztásba. Később ezt a rendeletet az Országgyűlés Budapesten törvény formájában is megerősítette. A törvény teljes földelkobzásra ítélte a „hazaárulókat”, a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetőket, a Volksbund tagjait és a „háborús és népellenes bűnösöket”. Az igénybe vett földterület több mint 90 százaléka után a tulajdonosoknak kárpótlást ígértek.

Jogi értelemben az állam nem lett tulajdonosa az elvett földnek, erdőnek és a hozzájuk tartozó eszközöknek. A községi földigénylő bizottságok tág kereteken belül sza-

badon döntöttek arról, hogy a földeket milyen arányban „veszik igénybe” és osztják szét új tulajdonosok között. Összességében az ország 16 millió katasztrális holdnyi mezőgazdaságilag hasznosítható területének 35 százalékát vették igénybe. A földigénylők száma 750 ezer volt, túlnyomó többségük, 642 ezer fő kapott is földet – átlagosan 5 holdat. Az új földhasználók jogai korlátozottak voltak: a földet terhelte 10 éves elidegenítési és megterhelési tilalom; öröklési jogkorlátozás; elhanyagolás esetén megvonás. A korlátozások legfőbb oka a kollektivizálás minél előbbre tervezett megindítása volt: ez 1949-ben is következett. A katolikus egyház a földreformot jogi szempontból *ab ovo* semmisnek tekintette. Ennek ellenére az 1945-ös földreform a katolikusok 863 ezer hold földjének 90 százalékát „megváltotta”, és csak 100 ezer holdat hagyott meg – egy darabig.

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az iparban és az építőiparban 1945-től végrehajtott vállalatállamosításnak öt jogi formája volt (lásd alább). Számos esetben a jogalkotó kártalanítást is ígért, esetenként ennek még határidőt is szabott. Ez történt például a szénbányászat esetében, ahol azután egy két paragrafusból álló külön törvényben még meg is hosszabbították ezt a határidőt egy évvel. Más kérdés, hogy a meghosszabbított határidőt sem tartotta meg a magyar állam.

1. A Szovjetunió hadikárpótlásként és saját közvetlen katonai szükségleteinek kielégítése érdekében már a hadműveletek során kisajátított több mint 400 – korábban német kézen volt – vállalatot és több száz ingatlant is. Más német (osztrák) tulajdonú üzemeket vi-

¹³ A kárpótlási törvények vitájában, az 1990. évi rendszerváltás után a kitelepített svábok-németek kárpótlása közvetlenül soha nem merült fel. Ilyen jogszabály nem született. Egyénenként azonban közülük néhányan külföldről nyújtották be kárpótlási igényüket, és ügyüket korrekt módon el is bírálták a magyar hatóságok.

szont leszereltek, és a gépeket kiszállították a Szovjetunióba.

2. A kommunisták kezdeményezésére, a jóvátételi kötelezettségekre hivatkozva a kormányzat 1946. december 1-jével átmeneti időszakra állami kezelésbe vette az ország öt legfontosabb nehézipari üzemét. Ez elvileg a tulajdonjogot nem érintette, gyakorlatilag azonban egyenértékű volt az államosítással. Viszont azzal a jogi előnnyel járt, hogy a kormánynak nem volt szüksége az országgyűlés törvényhozói beleegyezését kérni, mindent el lehetett intézni rendeleti úton.

3. Mind az inflációs időszaknak, mind az 1946 augusztusában véghezvitt valutastabilizációnak volt egy olyan mellékhatása, hogy a magáncégek egyre nagyobb adó- és hiteltartozást halmoztak fel az állammal szemben. A vállalatok mellé – valójában fölé – kirendelt ellenőrző bizottságok lehetetlenné tették a tőkemenekítést, de az üzemek leállítást, a tőkék átcsoportosítását is. Mindez együttvéve a tőke olyan erőteljes korlátozását jelentette, ami már a tőkekisajátítást készítette elő.

4. Majd egy évtizeden át különös helyet foglaltak el a magyar gazdaságban a részvénytársasági formában működő, magyar–szovjet közös vállalatok. Ezek közül a legfontosabbak: Maszovlet (Magyar–Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt.), Mészart (Magyar–Szovjet Hajózási Rt.), Maszolaj (Magyar–Szovjet Nyersolaj Rt.), Maszobal (Magyar–Szovjet Bauxit-Alumínium Rt.) stb. Ezek a cégek – a mából visszatekintve viszonylag hamar – 8-10 év után, 1954-ben visszakerültek magyar tulajdonba. Természetesen ez a magyar tulajdon állami tulajdont, a visszakerülés pedig kivásárlást jelentett.

5. Fontos körülmény, hogy az államosítások egy része a törvény betűje szerint kártalanítás mellett kellett volna hogy történjen, mert több esetben olyan külföldi tulajdonosokat érintett, akik a győztes Egyesült Államok, Nagy-Britannia, illetve a semleges Svájc állampolgárai voltak. Ezért a kiszemelt cégek egy részének kisajátítása úgy történt, hogy a hatóságok minden alapot nélkülözve a vállalat külföldi és magyar vezetőit szabotázzsal, illetve kémkedéssel vádolták, és ezen a címen vette át az állam az irányítást.

1949 után a kiskereskedelem még éveken keresztül tovább élt, teljesen soha sem szűnt meg. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a zöldség- és gyümölcsstermékek gyorsan romlandó áruk – ezek forgalmának szervezésére a tervgazdaság különösen alkalmatlan. Ezért maradtak meg az élelmiszerpiacok. A kereskedelemben az állami szektor csak 1952-re jutott túlsúlyra, ekkor a magánkereskedők száma 20 ezerről 1300-ra csökkent. A magánkisiparban dolgozók létszáma 1953-ra a háború előtti mindössze 13 százalékára zsugorodott. Az utolsó roham 1952 őszén a főváros iparos- és kereskedőtársadalma ellen irányult: 262 piaci árusítási engedélyt, az összes élelmiszer-kereskedői engedélyt (580), 453 vendéglátóhelyi engedélyt vontak be, 206 magánpékséget pedig államosítottak. A kisipar és a kiskereskedelem csökkenő teljesítményét a lakosság ellátása tekintetében egyáltalán nem ellensúlyozta az állami nagyipar és az újonnan szervezett szövetkezeti hálózat gyors felfutása. Ezért 1951-ben szakaszosan vissza kellett állítani a jegyrendszert a cukor, a liszt, a zsír,

szappan, a hús és végül a kenyér piacán is.

1951. május 21. és július 18. között Budapesten a hatóságok széles körű kitelepítési akcióba kezdtek, ami összesen több mint 5000 lakást érintett. Ez a kampány olyan széles körű nyugtalanságot keltett még a párttagok körében is, hogy hamar leállították az egészet. A lakások nem feltétlenül voltak magántulajdonban, sok esetben belvárosi, tanácsi tulajdonú bérlakásból raktak ki embereket. A kitelepítettek kijelölt falvakba, illetve tanyákra kerültek, ahová teherautókkal szállították el őket egy meglepetésszerű hajnali lakásroham után. Az állampárt így akarta megoldani saját, növekvő létszámú, privilegizált elitjének lakáshoz juttatását. A kitelepítendő családok pedig főként olyanok voltak, akiknek családfői, családfenntartói 1945 előtt katonatisztként vagy csendőrtisztként szolgáltak, illetve pozíciókat töltöttek be a közigazgatásban. A „nemkívánatos” elemeknek minősített családok többségét az I., a II. és a XII. kerületből vitték el. Az ÁVH által előzetesen összeírt 17 530 fő helyett végül 12 704 személyt telepítettek ki – a többieknek protekcióval, könyörgéssel sikerült elérniük, hogy levegyék őket a listáról. A családfőknek általában 500 kilogrammos csomagot engedélyeztek, a többi családtag ennél jóval kevesebbet, csak a legszükségesebb holmijait vihette magával. A bútorok nagy része természetesen maradt, hiszen nemcsak a lakások kellektek a rendszer új kedvezményezettjeinek, hanem az ingóságok is. A kitelepítettek értékeit a közgyűjtemények (pl. múzeumok) kapták. Csak ezt követően, 1952-ben született jogszabály a bérházak államosításáról is. Fontos hangsúlyozni, hogy

Magyarországon sem a városokra, sem a falvakra vonatkozóan nem született olyan jogszabály, amely a tulajdonosok által használt lakásokat is államosította volna: az állam csak a bérházakra, vagyis a városias települések nagyobb házingatlanaira tette rá a kezét.¹⁴ Amikor 1953-ban az internálótáborok bezártak, a kitelepítettek jelentős része szabad lett, de arra nem kapott engedélyt, hogy visszaköltözzön Budapestre, és természetesen a (bér)lakásaikat sem kapták vissza.

A mezőgazdaságban 1948 második felétől kezdve alakultak meg a szovjet mintára szabott első termelészövetkezetek, továbbá a traktor- és gépállomások. Formálisan önkéntes alapon, valójában erőteljes presszió nyomán. A kormány állami gazdaságokat is szervezett, számuk 1948 közepén 99 volt. 1952–53-ban viszont már 501 állami gazdaság működött az országban 2,3 millió holdon. Miután ahhoz nem volt elég politikai erő, hogy egy adott falu valamennyi gazdáját bekényszerítsék a téeszbe, elkerülhetetlen volt a földek tagosítása. Ennek nyomán a termelészövetkezetek földterületét – a tagok „önként” bevitt földjeinek együttes nagyságát véve alapul – az adott községhez tartozó szántóterület legjobb parcelláira koncentrálták. Az egyéni gazdálkodást továbbra is folytatni kívánó parasztoknak pedig gyengébb minőségű, gyakran a határ távolabbi pontjain, esetenként

¹⁴Hasonló megfontolások alapján 1950 és 1953 között az AVH a déli és nyugati határsávból, valamint Miskolcra, Várpalotáról és egyéb helyekről is sokakat kitelepített. Az ellenségesnek, megbízhatatlannak bélyegzett „elemeket”, kb. 8 ezer embert Hajdú-Bihar, valamint Szolnok megyébe, a Hortobágy és környékén lévő állami gazdaságokba költöztették.

több tagban adták ki a csereföldet. Hasonló megoldást alkalmaztak az állami gazdaságok szervezése során is. Végeredményben 1949 és 53 között 2280 községben végeztek – esetenként több alkalommal is – tagosítást, melynek eredményeként 4 millió hold cserélt gazdát. Ez nagyobb terület, mint amennyit az 1945-ös földreform során szétosztottak.

1948-tól kezdve beindult az államosítás a humán szolgáltatások területén is. 1948. június 16-án, vagyis gyakorlatilag a tanév végén megtörtént az iskolák és nevelőintézmények államosítása – ugyanazon a napon, amikor az Országgyűlés a hat paragrafusból álló vonatkozó jogszabályt kihirdette. 1948 őszén kerültek sorra a filmgyárak, 1949 decemberében a színházak. A Fővárosi Nagycirkusz és a budapesti revűszínházak, varieték államosítása 1949. szeptember 17-én fogantatosult, két nappal a cirkuszi szezonzárás után. A nemzeti tulajdonba vett könyvanyag begyűjtését az Országos Könyvtári Központ 1949-ben kezdte meg, és zömében 1952-ben fejezte be, bár jogutódja, a Népkönyvtári Központ és az Országos Széchényi Könyvtár is folytatta még az ötvenes évtized végéig. A begyűjtött anyag zöme az 1951–52-es években állt össze.

Az antikapitalista konszenzus még 1956-ban is élt

Arra a tényre, hogy 1956-ban az állami tulajdon megkérdőjelezése fel sem merült, először Litván György történész, az események egyik fontos szereplője hívta fel nagy nyomtatékkal a figyelmet: „A kapitalizmus, a gyárak vagy földek magántulajdonba adása az eleve elutasított gondolatok közé tartozott, még

a jobboldalon is. Egyedül Mindszenty bíboros kockáztatta meg az utolsó estén, november 3-án elhangzott rádióbeszédében, hogy »a szociális szempontok által korlátozott magántulajdon« elismerését kezdeményezze, de erre reagálni már nem maradt idő, s ebben a félmondatban talán mégsem lehet a forradalom vezéreszméjét felfedezni.” Onéletrajzi írásában Kornai, aki ugyancsak szemtanúja volt az eseményeknek, Losonczy Gézátt idézte, aki a Nagy Imre-kormány szóvivőjeként ugyancsak november 3-án a következőket nyilatkozta: „A kormány teljes egységben jelenti ki, hogy az elmúlt 12 esztendő pozitív vívmányaiából semmit sem kíván feladni: így a földreformból, a gyárak és üzemek államosításából és a szociális vívmányokból. (...) A kormány el van szánva arra... hogy semmiféle körülmények között nem fogja túrni a kapitalizmus visszaállítását Magyarországon.” Figyelemre méltó, hogy Losonczy „az elmúlt 12 évvel” vállalta a kontinuitást, mindazzal, ami 1945 és 1956 között történt, vagyis a határvonalat nem 1949-cel húzta meg. Hasonlóképpen értékelte az októberi napokat a téma specialista, Eörsi László: „Annyira nem volt népszerű gondolat, hogy aki például a felkelők között úgy gondolkozott, hogy vissza kell állítani a régi tulajdonviszonyokat, jöjjenek vissza a kapitalisták, az kinyírta magát.”

Es érdemes ismét Németh Lászlót idézni, aki november 2-án a következőket írta az Új Magyarország című lapban: „Nem ismerek olyan magyar író, gondolkozót, aki a szocializmusnak ellensége lett volna. A vita inkább akörül volt, hogy szocializmusunk a külföldi patronok hú másolása legyen-e,

vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzetéhez idomuló alkalmazása. A vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kérdezett nemzet. De a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt. ...nagyon fontosnak tartanám, hogy a kormánykoalíció pártjai, de lehetőleg minden párt közös nyilatkozatot adjon ki, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézben tartása, bizonyos alacsony (25–40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása, hitet tennének. Nagyon szép lenne, ha néhány olyan elvben is megegyezhetnének, amely a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná, mint pl. a munkásság részesedésének kimondása az ipar és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmében, vagy a laza, önkéntes, hegyközségszerű szövetkezetek támogatása.”

1956 nyarán Magyarországon 4863 termelőszövetkezet volt: a forradalom hatására ezek túlnyomó többsége napok alatt szétesett. A forradalom után több engedményt is tett az állam: engedélyezték a kilépést a téeszéből, a föld korlátozott adásvételét, megszüntették a beszolgáltatási rendszert stb. Miután a Kádár-rendszer konszolidálta a pártállam hatalmát, a szétesés megállt, sőt valamelyest nőtt a téeszek által megművelt földterület, ám még így is csak az összterület 10 százaléka volt a kezükben.

A földhasználat véglegesnek tűnő átrendezése, a kollektivizálási kampány 1959 és 1962 közt ment végbe, formálisan önkéntes alapon, valójában azonban erőteljes politikai nyomással, zsarolással, alkalmanként fizikai erőszakkal is. 1961 végén 1,2 millió téesztag volt, a té-

eszek földterülete 8,2 millió holdat tett ki. A földtulajdon ekkor még nem változott. Csak az 1967. évi termelőszövetkezeti törvény annullálta valamelyes értelemben az 1945-ös földosztás jogi végeredményét. Ez a törvény azt is kimondta, hogy a termelőszövetkezeti tag földje – a tagsági jogviszony megszűnésekor, téesztag örökös hiánya esetén – szövetkezeti tulajdonba kerül. Főszabályként azonban továbbra is érvényben maradt az a jogfelfogás, hogy a kollektivizálás nem érinti a föld tulajdonjogát: a föld továbbra is a parasztok nevében maradt, de áruba nem bocsáthaták. Még a cserejog is a szövetkezeti volt. Az ún. személyi földtulajdont – amely viszont adható-vehető volt – 6000 négyzetméterben (nagyjából 1 hold) korlátozták.

A téeszszervezés volt az utolsó nagy reform, mely egyértelműen a szocializmus irányába vitte az ország intézményi és tulajdoni rendszerét. Ezt követően, 1962 novemberében deklarálta a kommunista állampárt kongresszusa, hogy Magyarországon befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása. Négy évvel később, 1966-ban megkezdődött az Új Gazdasági Mechanizmus kidolgozása, amelyet 1968. január 1-jén vezettek be, s amely – különféle kacskaringók után – végül elvezetett az 1989. évi rendszerváltozáshoz, a kapitalista piacgazdaságra való áttéréshez. Két évtizednyi többpárti konszenzust felrúgva, 2010-ben erről az útról fordult vissza az Orbán Viktor vezette Fidesz-kormány, amikor hozzákezdett a Horthy-korszak szellemiségének és a tradicionális kisgazdaértékek rekonstrukciójához.